

Kránitz Mibály
ÉNEK ÉS HITVALLÁS

A KERESZTÉNY LÉT JELLEMZŐJE AZ ÉNEKLÉS

Az első századokban a keresztények átvették a helyi kultúra istentiszteleti elemeit – kivéve azokat, amelyek nem egyeztek meg a kereszténység szellemével –, melyeket egybevetettek a meghalt és feltámadt Krisztus üzenetével.¹

A felcsendülő ének Isten ajándéka, az ő epifánikus, kinyilvánító jele, mely vagy az összejött közösségben található meg, vagy az ember bensejében, ahonnan a zene ered. A zene a szeretet párbeszéde Isten és az ember között, valamint az emberek között is. Ezt élte meg Izrael, ezt gyakorolta Krisztus, az apostolok és a tanítványok is. A liturgia kialakulásával az éneklés a keresztény közösség hangja lett. A kiindulási pont az ember, aki az Istennel lép kapcsolatba az ünneplő közösségben. Itt nyilvánul meg a hit hirdetése, kinyilvánítása és növekedése.²

A 313-as konstantini ediktum nyitotta meg az egyház előtt a szabadságot és istentiszteleti rendjének fejlődését is, ám az első három században csak kisebb közösségekben, házaknál tudtak ünnepelni a keresztények. Maga Pál apostol kéri, hogy „egymás között énekeljetek zsoltárt, himnuszt és szent énekeket. Énekeljetek és ujjongjatek szívből az Úrnak” (Ef 5,19). Pál nemcsak ajánlja az éneklést a keresztényeknek, hanem tudjuk, hogy gyakorolta is: „Pál és Szilas éjfélkor imádkoztak, és zsoltárt énekelve dicsőítették az Istent” (ApCsel 16,25).

Az ének és a zene első célja Isten dicsősége és dicsérete – vallja Bach korának bencés szerzetese, Martin Gerbert (1720–1793) német zenetudós a klasszikus művében.³ Az emberi éneknek egyrészt Istent kell dicsérenie és hirdetnie, másrészt „a lelket kellemes csengésével és összhangjával az ő dicséretére kell, hogy ébressze és indítsa”.⁴ Az egyházi ének egy másik, tartalmilag nagyobb körű fogalomra utal, a liturgiára. Ez lényege szerint a belső hit külső, rendszerbe foglalt és szabályokkal irányított megnyilatkozása – történjék ez szavakkal, jelekkel, külső cselekedetekkel vagy éppen énekkel. Az istentisztelet, a liturgia fogalma nem szükségképpen zárja

¹ BONOMO, Francesco: *Un discorso sulle fonti dalle esequie nella tradizione liturgica Romana, Ecclesia orans* 38(2021), 10.

² SABAINO, Daniele: *Il documento „Sing to the Lord”. Music in divine worship della conferenza episcopale degli Stati Uniti d’America (2007). Una rilettura musicologico-liturgica a dieci anni dalla pubblicazione, Ecclesia orans* 35(2018), 336.

³ GERBERT, Martin: *De canto et musica sacra*, San Blasien 1774, I., 1 (*finis primarius est Dei gloria*).

⁴ Vö. HEGYI, László: *Az egyházi ének kezdetei. Az első három század egyházi zenéje*, Budapest 1941, 6.

magába az éneket vagy a zenét: egy szertartás elképzelhető ének nélkül is.⁵ Egy adott kultúra viszont mindig a vallás gyökerei közül nőtt ki.⁶

A liturgia legtermészetesebb formája a közös ima. Már ezen a kezdetleges fokon is önkéntelenül kialakul egy bizonyos recitáló, szüneteket tartó, hangot változtató imastílus, mely egyúttal az istentiszteleti ének gyökere. Minél változatosabb lesz ez a recitáló ima, annál inkább kialakul a közösségi imából a közösségi ének. Az érzelmek megnyilatkozása művészet – az ének pedig a legnyilvánvalóbb művészi lehetőség: ez magyarázza az ének és a liturgia közötti kapcsolatot. Az egyházi zene szellemben és formáiban is megfelel az istentiszteleti beállítottságnak és az egyházi törvényeknek – tanítja Gerbert mind a protestáns, mind a katolikus legmagasabb szintű egyházzenei megnyilvánulások korában.⁷

ÉNEK ÉS ZENE ISTEN ELŐTT

A Bibliában a zenére vonatkozó legkorábbi utalások közvetett jellegűek, például egy énektörredék a *Számok könyvéből* (Mózes negyedik könyve; 4Móz). Amikor „Izrael”, vagyis Isten népe úton van az Ígéret földje felé, a következő dalt éneкли: „Törj fel, víz! Zengjetek dalt róla! / Te kút, te kút, téged a vezérek ástak, / a nép fejei furtak jogarukkal és botjukkal” (4Móz 21,17–18). Arra nincs utalás, hogyan is hangzott a dal. Kiemelkedő még Mirjam éneke: „Magasztaljátok az Urat, mert dicsőség övezi, a lovat és a lovast a tengerbe vetette” (2Móz 15,21). A Dávidot köszöntő asszonyok is énekelnek: „Saul legyőzte ezreit, Dávid meg tízezeit” (1Sám 18,7).

Dávid is énekel, amikor a frigyládát Jeruzsálembe kíséri (2Sám 6,5).⁸ A frigyláda Jeruzsálembe érkezésének második leírásánál a sokféle hangszer, valamint a hálaadó ének szövegének olyan részletes leírását találhatjuk, ami egyedülálló (1Krn 16,8–36). Salamon templomának nyitó szertartásán is hangszerek használatával énekeltek (2Krn 5,12–13).⁹

A héber költészetben nincs rím, és olyan lüktetés sincs, mint egy modern vagy klasszikus versben. A kiejtésben használnak elsődleges és másodlagos hangsúlyokat, de ezek szabadon követik egymást. Így a zenei ritmust valószínűleg a szöveg diktálta, és nem volt állandó lüktetése, a melódiának pedig szabálytalan versszak-hosszúságokhoz kellett idomulnia.¹⁰ A zsinagógában tartott istentiszteletet nem pap tartotta, hanem laikusok szervezték és vezették. A szertartásokon Isten törvényeiből és a próféták írásaiból olvastak fel, amint ez történt Jézus látogatásakor a názáreti zsinagógában (Lk 4,16–22), majd zsoltáreneklés, tanítás, imádság és

⁵ Gerbert: *De canto et musica sacra*, 6.

⁶ RATZINGER, Joseph: *Új éneket az Úrnak! Krisztusbit és liturgia korunkban*, Budapest, JEL kiadó, 2007, 133.

⁷ Gerbert: *De canto et musica sacra*, 7.

⁸ WILSON-DICKSON, Andrew: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből. A magyarországi keresztény nagygyűlések zenéjének története*, Budapest, Gemini Budapest Kiadó, 1997, 14.

⁹ A különböző hangszerek a *kinnor* (lira), *halil* (nádsíp), *mezaltaim* (cintányér), *aulos* (fuvola).

¹⁰ Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, 18.

befejező áldás következett. A zsoltárokat, imákat és felolvasásokat kantillációval, vagyis énekbeszéddel adták elő. Ez azonos hangmagasságban énekelt beszéd volt.¹¹ Azok a kántorok, akik megtanulták, hogyan vezessék az éneklést a zsinagógában, később viszont keresztény hitre tértek, tudásukat az egyház szolgálatába állították.¹² Sem a zsidók, sem a keresztények nem jegyezték le a Kr. u. 6–7. századig az istentiszteleteken használt zenei anyagot. Az erősen ortodox jemeni zsidók (akik egészen a közelmúltig kulturális elszigeteltségben éltek) olyan társadalom képét mutatják, melynek zenéje figyelemre méltó hasonlóságokat mutat a legkorábbi keresztény zenével.¹³ Pál arra buzdítja olvasóit, hogy „énekeljenek az Úrnak” (Ef 5,18–19; Kol 3,16).

Augustinus (354–430) a zsoltárokhoz írt magyarázatában ad egy himnuszfogalmat: „A himnusz olyan ének, amely Isten dicséretéről szól. Ha Istent dicsőítjük, de nem éneklünk, az nem himnusz”.¹⁴

A KERESZTÉNY ÉNEKLÉS ÉS A HIT MEGNYILVÁNULÁSÁNAK KEZDETEI

Jézus szenvedése előtti utolsó húsvétja egyúttal az utolsó vacsora is, melyen az eucharisziát alapította. A szertartási előírások pontos betartásával tulajdonképpen a negyedik pohár/kehely, más szóval „bortöltés” után szerezte az újszövetségi hitrendszer és a későbbi liturgia középpontját, amelyet nevezhetünk az Úr vacsorájának, katolikus szóhasználattal eucharisziának. Az ünnep előtti vacsora során is többször énekeltek a jelenlévők, így Jézus és az apostolok is. A második kehely után következett a nagy Hallel-ének (Zsolt 112–113,8), majd a negyedik bortöltésnél énekeltek el a nagy Hallel többi zsoltárát (Zsolt 113,8–117).¹⁵

A Bibliának is megvan a saját énekeskönyve, a *Zsoltárok könyve*.¹⁶ A Zsoltárok könyve egyfajta híd a törvény és a próféták könyvei között az Ószövetségben, ugyanakkor összekötő híd az Ó- és az Újszövetség között is. Az Ószövetségben Dávid alkotásainak tekintették a zsoltárokat. A keresztények számára ezek a dalok

¹¹ Uo., 21. A Kelet keresztény liturgiája ma is él ezzel az éneklő beszédtechnikával, s a bizánci zenével foglalkozó tudósok *ekphronézisz*-nek hívják.

¹² Wilson-Dickson: *Féjezetek a kereszténység zenéjéből*, 22.

¹³ Vö. uo., 22–23. A Bécs melletti Ludenbergben született zenetudós és zeneszerző, Eric Werner (1901–1988) *Szent híd* című könyvében a zenei kapcsolatot kutatta a judaizmus és a kereszténység között. WERNER, E.: *The Sacred Bridge. Studies on the Liturgical and Musical Interdependence in Church and Synagogue during the first Millennium*, London, 1959, 25.

¹⁴ Vö. Augustinus: *Enarrationes in Psalmos*, 72, 1. S. Aurelii Augustini Opera Omnia (Jacques-Paul Migne szerk.), editio latina, PL 36, 1861, 913–914.

¹⁵ Vö. Hegyi: *Az egyházi ének kezdetei*, 10. Jézus nagyon jól ismerte a zsidó szokásokat, szertartásokat. Tizenkét évesen lett a törvény „fia” a bar-micvá szertartással, s ettől kezdve kötelező lett neki, hogy évente háromszor, húsvét, pünkösd és a sátoros ünnep alkalmával felmenjen a szent városba, Jeruzsálembe. Erre találunk utalást a tizenkét éves Jézus történetében Lukács evangéliumában (Lk 2,41–52). Jézusnak az ezt követő rejtett tizennyolc életéből nincs sok adatunk. Viszont nyilvános működése alatt annál többször látjuk nála a szertartási előírások pontos betartását.

¹⁶ Ratzinger: *Új éneket az Úrnak*, 136.

az igazi Dávid, Krisztus szívéből felhangzó énekek. Krisztus maga a karvezető, aki minket új dalra tanít, amellyel Egyháza képes Istent magasztalni és egyesülni a mennyei liturgiával.¹⁷

Az evangéliumnak a vallásos érzést lánggra lobbantó alaplekkülete van, amint ezt Babits Mihály is megfogalmazza: „Nem kellett mérték és ütem, a tartalom magában is felgyújtotta az énekkedvet [...] Egyes helyein már az evangélium is tiszta líra, és énekbe kívánkozik.”¹⁸

Babits a Lukács-evangéliumban szereplő *Magnificat*ot himnuszfordításai bevezetőjében külön is idézi, majd ezt írja róla:

„Ez az ujjongó pár sor, mely oly erővel üti meg, mindjárt a Lukács könyvének első lapján a keresztény lélekzengés alaphangját, nem egyetlen helye a Szentírásnak, amiből hamar himnusz és ének lett. A titkos jelenések számos részletét ma is énekszövegül használja a liturgia. De a szent szövegek mellett nyilván hamar jelentkezett az egyéni ihlet is, jelentkezett a költő, új meg új versekkel, ahogy már Tertullianus megírja: *Ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium, Deo cantare.* Ahogy kiki a Szentírásból vagy a saját tehetségéből győzi, lépjen elő s zengjen éneket Istennek!”¹⁹

Később Tertullianus így kiáltott Markionnak: „Mutasson valami Zsoltárt!” Szent Efrém „édességbe burkolt méregről” beszél, Áriusz pedig világi dallamokra készít éneket, Ágoston viszont versben felel a donatistáknak; a Laodiceai Zsinat a 4. század közepén szigorú végzést hozott, mely szerint „tilos a templomokban magánkészítményű zsoltárokat énekelni, vagy az ó- és újszövetség könyvein kívül egyéb könyvekből olvasni költeményeket”. Szent Ambrus himnuszaival megbabonázza s elvarázsolja a népet – Ágoston maga is az elvarázsoltakhoz tartozott, Prudentius pedig a legnagyobb őskeresztény dalmok – vallja Babits.²⁰ Babits szerint a hirtelen virágkor után több évszázados hanyatlás jött a himnuszalkotásban. „Mégis lobogtak a mécskek és gyertyácskák mindenfelé [...], Hispániától a mesés Írorszáig. A népek térítői és tanítóai, a »tiszteletreméltó« Beda és a tudós Alcuin, hatalmas pápák és jámbor királyok, mainzi érsek, cluny apát és szentgalleni szerzetes, mind egyúttal énekszerzők voltak.”²¹

Amint Krisztus születését ének hirdette – a vacsoraterem elhagyása után –, ő maga is énekkel az ajkán indul a megváltás művének a beteljesítésére az Olajfák hegyére.

A Bibliában is találunk zenei utalásokat:

1. Jézus a zsidókat a piacon ülő és furulyázó gyerekekhez hasonlítja: „Furulyáztunk nektek, de nem táncoltatok, siratót énekelünk, de nem jajgattatok” (Mt 11,17).

¹⁷ Uo., 136–137.

¹⁸ Vö. Hegyi: *Az egyházi ének kezdetei*, 12; BABITS, Mihály: *Amor sanctus. Szent szeretet könyve*, Budapest, Helikon, 1988, 10.

¹⁹ Babits: *Amor sanctus*, 10–11.

²⁰ Vö. uo., 12–14.

²¹ Uo., 15.

2. Az utolsó ítélet leírásánál használja Jézus a zenei utalást: „Az Emberfia eljön az ég felhőin nagy hatalommal és dicsőséggel, elküldi angyalait hangos harsonaszóval, s összegyűjtik a választottakat a szélrózsa minden irányából, az ég egyik szélétől a másikig” (Mt 24,31).²²
3. Már a Sínai-hegyi kinyilatkoztatást is harsonaszó készítette elő (Kiv 19,16–20).
4. Jerikó falainak leomlásánál szintén harsonák szerepelnek (Józs 6,6–20).
5. Általánosságban trombita- és harsonazúgás jelzi a gonoszság hatalmának megtörését és Isten országának eljövetelét: „A parancsszóra, a főangyal szólítására Isten harsonájának zengésére az Úr maga száll le a mennyből” (1Thessz 4,16).²³

A kereszténység énekekkel és örömhírral lépett ki a világba, és nézett szembe a filozófiai rendszerekkel, a pogány hedonizmussal és a barbár sötétiséggel. Az evangéliummal elvetették a hit, az erkölcs és az istentisztelet magvait. Az első jeruzsálemi egyház életének jellemzője volt, hogy a hívek „állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban [...], dicsőítették az Istent, és az egész nép szerette őket” (ApCsel 2,42.47).²⁴ Az istentiszteleti ének rendjét a zsinagógai gyakorlat határozta meg. Pál apostol így ír: „Egymás között énekeljetez zsoldárt, himnuszt és szent énekeket [pszalmoisz kai hümnóisz kai ódaisz pneumatikaisz]. Énekeljetez és ujjongjatek szívből az Úrnak” (Ef 5,19).

Hasonló kifejezéseket találunk a kolosszei levélben: „Teljes bölcsességgel tanítsátok és ínsétek egymást, énekeljetez Istennek hálás szívvvel zsoldárt, himnuszt és szent énekeket” (Kol 3,16). Az otthoni énekre buzdít Jakab levele: „Szenved valaki közületek? Imádkozzék! Jókedve van? Énekeljen zsoldárt!” (Jak 5,13). Az ének az otthoni élet megszentelő eszközeként jelenik meg.

A karizmák, a rendkívüli kegyelmi megnyilvánulások között ott van az ének. Pál valószínűleg az elragadtatás, az extázis perceiben elhangzott énekről beszél: „Amikor egybegyűltök, akinek csak van dicsőítő éneke, tanítása vagy kinyilatkoztatása, nyelvadományá vagy magyarázata, az mind épületekre szolgáljon” (1Kor 14,26). Ezt is pontosítja Pál, amikor így szól: „Imádkozzam lélekkel, de imádkozzam értelemmel is, énekeljek lélekkel, de énekeljek értelemmel is” (1Kor 14,15). Ezen a helyen az ének és a tanítás, az ének és a hitvallás a legszorosabban összekapcsolódik.

Az ének mellett sok utalás található Pálnál a hangszerekre. Ezek használata ellen nem tiltakozik, amikor utal rájuk:

„Az élettelen hangszerek is, akár fuvola, akár hárfá, ha nem adnak különböző hangot, honnan lehet tudni, hogy mit játszanak a fuvolán vagy a hárfán? S ha a trombita bizonytalan hangot ad, ki indul csatába? Így van ez veletek is: ha

²² A görög *salpinx* 'harsona, trombita' – a latin a *tuba* 'harcú kürt' megjelölést használja (*et mittet angelos suos cum tuba et voce magna*, Mt 24,31 és az előkép Joel 2,1: „Fújjátok meg a harsonát [sófár] a Sionon”). Vö. Hegyi: *Az egyházi ének kezdetei*, 13.

²³ Vö. uo., 14.

²⁴ Uo., 14–15.

a nyelv adományával megáldva nem hallattok érthető szavakat, hogyan értsék meg az emberek, amit mondtok? Csak a levegőbe beszéltek! Lám, milyen sokféle nyelv van a világon, de egy sem érthetetlen” (1Kor 14,7–10).

Az ének és a zene így együtt segíti a keresztény tanítás kifejtését és megértését. Együttal az apostol ismereteit is megcsodálhatjuk a zeneművészet világából.

János apostol pedig a *Jelenések könyvében* alkalmazza számtalanszor a zenei világ eszközeit. Itt a hangszeres és énekelt zene a teológiai mélységek megfogalmazásában nyújt segítséget ünnepélyes formában:

„Amikor átvette a könyvet, a négy élőlény és a huszonnégy vén leborult a Bárány előtt. Hárfája volt mindegyiknek és tömjénnel tele aranycsészéje – ezek a szentek imádságai. Új éneket énekeltek: Méltó vagy, hogy átvedd a könyvet és feltörd pecsétjeit, mert megölték, és véreddel megváltottad (az embereket) Istennek, minden nyelvből, népből és nemzetből, Istenünk országává és papjaivá tetted őket, és uralkodni fognak a földön” (Jel 5,8–10).

A harsona szerepeltetése is gyakran előfordul az egész emberiséget érintő események meghirdetésénél: „A hét angyal pedig, akinél a hét harsona volt, felkészt, hogy megfújja a harsonát” (Jel 8,6).

A keresztény zene kezdeteinek egyetlen biztos pontja a zsoltáreklés, mely szorosan kapcsolódik a szentírás-magyarázathoz, a tanításhoz, a hitvallás megfogalmazásához.²⁵ Az első századokban is láthatjuk, hogy a keresztény igeszolgálat gazdag zenei örökség hordozója lett. Nyugaton Tertullianus, a latin nyelvű keresztény irodalom első tanúja kérdezi: „Istennek ne szabadna az ő hangszerén szent kezeivel magasabb rendű szellemet ébreszteni?”²⁶

Órigenész szintén a 3. században megjegyzi: „Amiképpen a dalok belső erővel bírnak, hogy még a hozzá nem értő is, kit az ének megbűvöl, kap valamit belőle – [...], így akarom, hogy minden éneknél hatalmasabbnak tartsd a Szentírás szavainak jelentését.”²⁷

Antiochiai Ignác (†110) pedig, aki Péter apostol második utóda volt az antiochiai egyházban, kijelenti: a papságnak

„olyan összhangban kell lenni a püspökkel, mint a lant húrjainak. Egyetértések és harmonikus szeretetközösségek ad alkalmat Jézus Krisztus dicséretére. Mindannyian kórusban tömörüljete, hogy az egyetértésben összhangban legyetek, az egységben Isten hangszínét véve fel egy hangon énekeljete az Atyának Jézus Krisztus által, hogy meghallgasson titeket.”²⁸

²⁵ Uo., 21.

²⁶ TERTULLIANUS: *De baptismo*, PL I., 1207–1208. „Deo autem in suo organo non licet per manu sanctas sublimitatem modulari spiritalium?”; *A keresztésgről* in *Tertullianus művei*, Ókeresztény Írók 12, Budapest, Szent István Társulat, 1986, 174–175.

²⁷ ORIGENES: *In librum Jesu-nave*, Hom. XX., PG XII., 442.

²⁸ *Antiochiai Szent Ignác efezusiakhoz írt levele*, IV., 1–2., in *Apostoli atyák*. Ókeresztény írók, 3., Budapest, Szent István Társulat, 1980, 165.

Ireneusz (†202) írja: ha helyesen olvassuk a Szentírást, „a mondatok különböző kifejezései egy egybecsengő dallamot ébresztenek bennünk: istencicsőítőt, aki mindent alkotott”.²⁹

A HIT JELENTŐSÉGE A ZENEI MEGFOGALMAZÁSBAN

A francia nyelvű *Cabiers Évangile* mellékleteként 2020 decemberében összeállítás jelent meg *Händellel olvasni a Btblát* címmel. Georg Friedrich Händel (1685–1759) kora zenei hagyományain áll, és valószínűleg jelentősebb módon, mint az ugyanazon évben (1685) született Johann Sebastian Bach. Lutheránus közegben nőtt fel Hallében, később azonban Hamburg és Itália meghatározó volt számára, amint Bach esetében is kimutatható az itáliai zene hatása, de csak hangszeres műveiben, melyekben Vivaldi concertóit komponálta újra. Händel életművét Jézus szenvedésén és feltámadásán kívül ószövetségi szövegek is meghatározták. Egész életére kihatással voltak a zsoltárok, és első művei között is latin nyelvű zsoltárkompozíciók szerepelnek, melyek utóbb előfutárai lettek anglikanizáló megnyilvánulásának, a koronázásokra, esküvőkre, katonai győzelmekre komponált *Chandos Anthem*nek. Nagy oratóriumai az ószövetségi személyek életéből válogatnak: József, Józsué, Debóra, Jefte, Sámson, Saul, Attália, Eszter, Belszár (Baltazár), Júdás-Makabeus és a kevésbé ismert Sándor király az első Makkabeus-könyvből. Ezenkívül leghíresebb műveinek két meghatározó pontja van az üdvösség történetéből: az egyiptomi kivonulás és a Messiás eljövetele.³⁰

Johann Sebastian Bach (1685–1750) esetében szentírás-magyarázattal találkozunk a zenében? Aki csak meghallja Bach valamelyik kantátáját, azonnal érzi, hogy itt valami olyanról van szó, ami nem pusztán esztétikai élvezet. Aki érti is e szavakat vagy fordításban olvassa, azt a *recitativók* megszólítják és a műveit lezáró kórusének megnyugtatja. Ő nem oly módon szentírás-magyarázó, mint például Augustinus, de nem is szavakkal, hanem zenével értelmez. Hogyan lehetséges ez? Egyesek az ő esetében az „ötödik evangélistáról” beszélnek, mások, mint például a nagy német zenetudós, Friedrich Blume (1893–1975), odáig mennek, hogy megkérdőjelezzik a vallásos, lutheránus Bach-képet, kijelentve, hogy ez csak egy legenda.

Ismét mások Bachban prédikátort látnak. Pusztán azért, mert ő úgyszólván „megrendelésre” dolgozott, mivel karnagyként és kántorként feladata volt a vasárnapi alkalmakra és az ünnepekre kantáták készítése. Valóban, mintegy kétszáz kantátát tartunk számon tőle. Christoph Graupner (1683–1760) ugyanakkor 1418 kantátát szerzett, Georg Philipp Telemann (1681–1767) pedig 1043-at. Van, aki egyszerűen egy csodálatos technikusnak véli Bachot, mivel mesterségét tökéletesen megvalósította. Ezekkel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a virtuozitás nem önmagáért van, hanem egy meghatározott terv szolgálatában áll. Az, hogy Bach

²⁹ IRENAEUS: *Adv. her.* II., 28,3. PG VII., 157.

³⁰ Vö. *Lire la Bible avec Haendel, Cabiers Évangile. Supplément* 194 (décembre 2020), 4–7.

kötelességből alkotott, önmagában nem zárja ki az őszinte vallásos szempontot. Bach „vallási válságához”, melyet Blume megállapít, érdemes hozzátenni, hogy az 1733 utáni vallásos műveinek a lelkesége nem lett kisebb (*missa brevisei* és a H-moll mise ezt igazolja).

Ezen szubjektív élményei mellett azonban megemlíthetjük Bach eredeti, személyes Bibliáját (Abraham Calot Bibliájáról van szó), mely Luther német fordításában Calot magyarázatait is tartalmazza. Itt nemcsak az az érdekes, hogy Luthernek egy magyarázatos Bibliája van, hanem észrevehető az olvasók bejegyzései is (néhány jegyzet, aláhúzások). Bach tehát „a *Szentírás olvasója*” volt, a szó legeredetibb formájában. A szent szövegek énekké formálása nem egy mechanikus vagy tisztán technikai tevékenység volt részéről, hanem egy tudatos és elkötelezett magatartás. Saját Szentírásában nagyon beszédes a 2Krón 5,13-nál található saját bejegyzése: „Bey einer andächtigt Musig ist alle Zeit Gott mit seinem Gnaden gegenwart” – egy elmélyült zenében Isten mindig a kegyelmével van együtt.³¹

SZEMÉLYES HIT ÉS ZENEI TEHETSÉG

Az egyetemes egyház zenei hagyománya felbecsülhetetlen értékű kincs. Minden más hitérzés és mód fölé emelkedik, leginkább azért, mert a szent szövegeket kísérő dallam az ünnepélyes liturgia szükséges része.³²

Amint az orgonánál egy hozzáértő kéznek az eltérő hangzást újból a helyes hangzáshoz kell igazítania, ugyanúgy kell nekünk az egyházban az ajándékok és a karizmák különbözősége szerint a mindig új hit közösségében újra megtalálni az egyetértést Isten dicséretében és a testvéri szeretetben.³³ A nagy zeneszerzők saját zenéjükkel végső soron a maguk módján Istent akarták dicsőíteni. Johann Sebastian Bach partitúrái többségének címe fölé az S. D. G. betűket írta: *Soli Deo Gloria* – egyedül Istené a dicsőség.³⁴

A *De Musica* Ágoston egyetlen nem teológiai műve. Az ókori nevelés a szabad művészetek közé sorolta a zenét, mégpedig a quadriviumba, a matematikával, a geometriával és az asztronómiával egy csoportba.³⁵ Amikor Ágoston keresztény nyé lett, a zenei szépség és az igazság szépsége egységet talált nála a liturgiában.³⁶ A klasszikus művészetszemlélet (ének, zene, tánc), és bizonyos értelemben a költészet lépten-nyomon előbukkan a műben. A 3–4. századtól a zene kutatása új

³¹ Vö. Jean-Sébastien Bach, *lecteur de l'Écriture, Cahiers Évangile. Supplément* 161 (septembre 2012), 3–4.

³² II. Vatikáni Zsinat: *Sacrosanctum concilium*, 112, in *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, Budapest, Szent István Társulat, 2000, 81.

³³ XVI. BENEDEK pápa: *A szent zene. A Logoszra hangolt művészet*, Budapest, Szent István Társulat, 2011, 30–31.

³⁴ Uo., 31.

³⁵ Vö. AUGUSTINUS: *De Musica*, in AURELIUS AUGUSTINUS: *Fiatalkori párbeszéddek*, Ókeresztény írók 11. (ford. és az előszót írta Nádasí Alfonsz OSB), Budapest, Szent István Társulat, 1981, 441–655. Előszó, 441–442.

³⁶ Augustinus: *De Musica*, Előszó, 443.

aspektust követelt. A zsinagógamuzsika természetes módon folytatódott a kezdet kezdetétől, tehát fel sem merült a *sʒabad / nem sʒabad* fogalom a felhasználásban. A pogány szokásból azonban csak lassan alakult ki ennek a megközelítése. Ágoston a legelső között volt, aki szinte nagy merészséggel vállalta annak bizonyítását, hogy a pogány szerző a tudomány és művészet kutatásában is istenkereső. Tehát az isteni vonást csak meg kell találni rendszerében.³⁷

Ágoston minden embert el akar juttatni a zene által az isteni bölcsességre. Ennek előútja a teremtett világ szeretete, végcélja maga az Isten, ahogy a VI. könyvben olvassuk: Isten szeretetére irányul a lélek *a zene és a rend ősoka miatt*, a dolgokban, amelyeket ő szeret. A zene behatol a világ és az egész teremtett lét, valamint az ember belső világába. Ez a nem hallható őskép. Ez lett hallható zenévé. A zenében tehát a teremtés valami módon tovább folytatódik.³⁸

A REFORMÁCIÓ ZENEI ÚJÍTÁSA

Luther 1517. október 31-én függesztette ki 95 pontját a wittenbergi vártemplom kapujára. Az ügynek talán csak helyi jelentősége lett volna, ha időközben nem találták volna fel a nyomtatást. Luther tiltakozása így egy hónapon belül Európa minden szegletébe eljutott. A következő három évben a téziseket több más röpirat nyomtatása és terjesztése követte.³⁹

Luther tanítása szerint Isten ígéje után a zenét illeti a legfőbb dicsőség. A zene uralkodik az emberi érzelmek felett és kormányozza őket. Luther a művészet emberi oldalát hangsúlyozta, és ebből a szempontból a reneszánsz gyermeke volt.⁴⁰ A reformáció kezdetén néhány évi kísérletezés után sok szertartást tartottak keverve a latin és a német nyelvet. A zenei részeket az egyik vagy a másik nyelven adták hozzá, s néha még a himnuszok versszakait is felváltva énekelték latinul és németül. Luther vallotta, hogy mind a százötven zsoltárt meg kell őrizni az egész egyház emlékezésében.⁴¹

Zenei gondolatai a *Deutsche Messe*-ben voltak a legeredetibbek, amelyben a német éneklési minták szerepelnek. Munkatársaival elkezdték a liturgikus latin szövegeket németre fordítani és ezzel együtt a dallamokat a német nyelvhez igazítani. Népszerű dallamokat is felhasznált, amelyeket az emberek jól ismertek: népdalokat, karácsonyi énekeket is.⁴²

Luther maga is számos korált írt szöveggel és dallammal. Ezek közül az *Ein' feste Burg* („erős vár”) a legismertebb, sőt megvan az ő kézzel írott példánya is. Felismerte, hogy a zene mennyire hatékony az istentisztelet során. Tudatában volt

³⁷ Uo., 449.

³⁸ Uo., 450.

³⁹ BLUME, Friedrich: *Protestant Church Music*, London, 1975, 2. fejezet.

⁴⁰ Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, 62.

⁴¹ SCHALK, Carl – HALTER, Carl: *A Handbook of Church Music*, St. Louis, 1978, 2. fejezet.

⁴² Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, 63.

az ének nevelésben betöltött szerepének a fiatal nemzedékek számára.⁴³ A reformáció azonban nem volt liturgikus reformmozgalom.⁴⁴

A reformátorok számára nemcsak a népnyelvű Biblia volt fontos, hanem az énekek megismertetése is. Az énekeskönyvek drágák voltak, ezért Luther ragaszkodott ahhoz, hogy az énekeket kotta nélkül énekeljék.⁴⁵

Első alkalommal a 15. században építettek orgonákat a templomokban. A korábbi énekyűjtemények csak a melódiákat tartalmazták, Luther első kiadott énekyűjteménye, a *Neue geistliche Gesänge* (1523) négyszólamú harmóniákat foglal magában. A zenetanulás az oktatás részét képezte, a templomban a gyülekezet egy szólamban és kíséret nélkül énekel.

A MAGYAR TEMPLOMI ÉNEKLÉS KIBONTAKOZÁSA

A lutheri énekeskönyveket első megjelenésük után kiadták Csehországban, Svédországban és Magyarországon is. Kálvin ragaszkodott ahhoz, hogy „az isteni dicséreteket egyszerűen és tisztán kell énekelni”.⁴⁶ A kálvinizmus sajátossága, hogy csak a zsoltárokat ismerték el méltónak arra, hogy keresztények énekeljék. A többszólamú éneklést és bármiféle hangszer használatát a templomban kifejezetten tiltotta. Théodore de Bèze (1519–1605) 1550 körül lefordította a százötven zsoltárt franciára. Egy hivatásos zenész, Louis Bourgeois (1523–1600) megbízást kapott a megzenésítésükre. A *Genfi zsoltárkönyv* 1562-re készült el. A dallamok egyszerűek, világos vezetésűek voltak, könnyen megjegyezték őket.⁴⁷

Magyarországon az evangélikus egyházzene kibontakozását a lutheri felfogáson túl befolyásolta, hogy milyen nemzetiségű a gyülekezet. A magyarországi evangélikusság kezdettől fogva háromnyelvű volt: magyar, német és szlovák. Meghatározó volt még, hogy a gyülekezet a vallásszabadság milyen mértékét élvezhette, valamint az, hogy igényeltek-e magasabb szintű egyházi zenét.⁴⁸ A lehetőségekhez képest minden megmaradt a középkori örökségből, ami nem ellentétes a Bibliával, és a gyülekezet épülését szolgálta. Ugyanakkor elutasították a többszólamúságot és a latin nyelvet. Az orgonának hallgatnia kellett. Mindez a hitvallásokban is megjelent. A *Debrecen–Egervölgyi hitvallás* szerint: „Fogatosabb az éneklés, hogysen

⁴³ Ua., 63.

⁴⁴ Vö. HAFENSCHER, Károly: Mennyiben volt konzervatív és mennyiben forradalmi Luther liturgiareformja, in: Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás a liturgiában és zenéjében* (a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszéke újra indításának 20. évfordulóján tartott szimpózium-előadásai, Budapest, 2010. szeptember 8–10.), Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2012, 171.

⁴⁵ Vö. Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, 64. A reformáció kezdetén sorra jelentek meg az énekeskönyvek: *Etlich christliche Lieder* (Nürnberg 1524); *Enchiridion geistlicher Gesänge* (Lepizig 1529), *Geystliche Lieder* (Wittenberg, 1533); *Geystliche Lieder* (Babst–Leipzig 1545).

⁴⁶ Wilson-Dickson: *Fejezetek a kereszténység zenéjéből*, 67.

⁴⁷ Uo., 67–68.

⁴⁸ Uo., 303.

az tanítás.” A *Csengeri hitvallás* (1570) hivatalosan kimondja a Szentírásból szerzett énekek megtartását. A gyülekezet éneklése szerves része a szertartásnak.

A magyarországi protestáns liturgia dallamokkal ellátott első összefoglaló forrásának Huszár Gál 1574-ben megjelent énekeskönyvét tekintjük.⁴⁹ Bár a 16. századból nem maradt fenn magyar nyelvű liturgikus kézirat, a 17. század első évtizedei mennyiségi és minőségi változást hoztak. Ennek egyik kiemelkedő jele az orosz hadizsákmányból nemrég Sárospatakra visszakerült *Csáti graduál*. A Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárába hat évtized után, 2006. június végén a Nyizsnij Novgorod-i könyvtárból visszakerült 136 rendkívül értékes könyvért Magyarország tizenkét millió rubelt, több mint négyszázezer dollárt fizetett.⁵⁰

A középkori latin nyelvű egyházi énekkészlet természetes módon kínálkozott forrásul. A graduálok lejegyzésére írásműhely is működött az Erdélyi Fejedelemség központjában, Gyulafehérváron, mely a reformáció svájci ágát követte.⁵¹ Mindössze egy graduálunkról, az *Eperjesi graduál*ról mutatható ki teljes biztonsággal, hogy evangélikus használatra készült. Néhány rövid terjedelmű kézirat és nyomtatott énekeskönyv arra utal, hogy a magyar nyelvű gregorián az unitárius egyházban sem volt ismeretlen, de az unitárius graduálok anyaga jóval szerényebb, mint a reformátusoké.

Később a katolikus egyházra emlékeztető liturgia több évszázadra feledésbe merült. Bod Péter (1712–1769) református egyháztörténész a 18. század közepén megállapítja, hogy a korábbi századokban használatos liturgikus énekek már nincsenek gyakorlatban.⁵²

A 19–20. század fordulóján megerősödött liturgikus reformmozgalmak hatására Magyarországon is érdeklődéssel fordultak a reformáció gyökerei, az ősforrások felé. A svédek liturgiájával is foglalkoztak, mely a reformáció óta megtartotta hagyományait, s ezt lehetséges mintának gondolták a hazai istentiszteleti rend megújításának folyamatában.⁵³ Többen próbálkoztak a reformáció-korabeli liturgia felélesztésével, például 1950–1958 között Botta István vezetésével a kelenföldi gyülekezetben, ahol minden szombaton vesperást vagy matutinumot énekeltek, melynek liturgiája elsősorban a német mintákat követte.⁵⁴

⁴⁹ HUSZÁR, GÁL: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok*, Komjáthy, 1574. Hubert Gabriella tanulmányával új kiadás: *Bibliotheca Hungarica antiqua* 13, Budapest, 1983.

⁵⁰ Vö. https://m.mult-kor.hu/20080728_folyamatosan_dolgoznak_a_sarospataki_konyveken?fb_rkMR=mobile. (Letöltés: 2022. október 28.)

⁵¹ FERENCZI, Ilona: Gondolatok a magyar nyelvű gregorián öt évszázadáról a 16. század elejétől a 21. század elejéig, a kialakulástól az újrahaznosításig, in: Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás*, 135.

⁵² Vö. ERDÉLYI, Pál: *Egy régi graduál (Kerekes Ábel levele)*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 1 (1891), 323. Vö. <http://epa.niif.hu/00000/00001/00016/pdf/>. (Letöltés: 2022. október 28.)

⁵³ Ferenczi: *Gondolatok a magyar nyelvű gregorián öt évszázadáról*, 136–137.

⁵⁴ Uo., 137.

ÚJ KORSZAK A KERESZTÉNYEK KAPCSOLATÁBAN

A katolikus egyház a múlt század első felében a protestáns ökumenizmust kezdetben fenntartásokkal kezelte, és a korábbi századok elutasító magatartása következtében nem tudott helyesen válaszolni a protestáns közösségek egységet szorgalmazó törekvéseire. A 19. század folyamán az egyház szellemi energiáit lekötötte a modernizmussal való küzdelem, mely egyszerre nyilvánult meg a teológiában és a liturgikus életben. „Teljes lelki élet zene nélkül nincs. Vannak a léleknek régiói, melyekbe csak a zene világít be” – Kodály Zoltán egyik ismert gondolata.⁵⁵ Az egyházzene kérdése több mint egy egyszerű párbeszéd. A zene és az éneklés az ember önmagára találásának folyamatát követeli meg.⁵⁶ A zene a hitben és a hit számára szolgáló gondolatosság lényeges elemeit is magában foglalja.⁵⁷

A II. Vatikáni Zsinat után hazánkban újra elővették a 16–17. századi magyar nyelvű gregoriánt – melyet a kezdeti reformáció magyar énekei őriztek meg –, mert a katolikusok anyanyelven is végezheték a liturgiát.⁵⁸ Joseph Ratzinger Új éneket az Úrnak – *Krisztushit és liturgia korunkban* címmel megjelent könyvében kifejti, hogy az egyházi zene a kultúrává lett hit.⁵⁹

Ferenczi Ilona protestáns egyházzene-szerkesztő – az Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének nyugalmába vonult tudományos főmunkatársa – sajnálattal említi, hogy gyakorlatunkban használaton kívül rekedtek a zenetörténetileg zenében és szövegben egyaránt egyszerű és értékes tételek.⁶⁰ Vajon lelkipásztori siker, ha mi is a tömegkultúra csatlósáivá szegődünk? – fogalmaz az emeritus pápa.⁶¹ Napjainkban nagy vitát ébresztő kérdés, hogy melyik zenei kíséret méltó az istentisztelethez.⁶² Katolikus részről a II. Vatikáni Zsinat során az egyházra irányult a figyelem – jegyzi meg Török József egyháztörténész és egyházzene-szerkesztő professzor –, azonban a várakozás és a „tavasz elmaradása” csalódást okozott.⁶³

⁵⁵ <https://www.citatum.hu/idezet/10981> (Letöltés: 2022. november 1.)

⁵⁶ Ratzinger: *Új éneket az Úrnak*, 135.

⁵⁷ Uo., 136.

⁵⁸ Ferenczi: *Gondolatok a magyar nyelvű gregorián öt évszázadáról*, 137. A zsolozsma-antifónák magyar szövegéhez felhasználták a protestáns graduálok fordításait. Az 1970-es években a budapesti Egyetemi templomban rendszeresített zsolozsmák alkalmazásával és az *Éneklő Egyház* című katolikus énekeskönyv (1986) összeállításakor használták a protestáns graduálok anyagát.

⁵⁹ Ratzinger: *Új éneket az Úrnak*, 133.

⁶⁰ Vö. Ferenczi: *Gondolatok a magyar nyelvű gregorián öt évszázadáról*, 138. Ferenczi Ilona felteszi a kérdést: „El tudjuk-e juttatni a gyülekezetekbe, és hogyan tudjuk elfogadtatni a hívekkel, és nem utolsósorban a lelkészekkel?” (Uo., 138.) Ferencz Ilona azonban derűlátó, és örömet fejez ki, hogy a Bécsi kapu téri evangélikus templomban évente három alkalommal, adventkor, böjttben és pünkösöd előestéjén *vespera* liturgiára összegyűlhetünk.

⁶¹ Ratzinger: *Új éneket az Úrnak*, 152.

⁶² Uo., 155.

⁶³ Vö. TÖRÖK, József: *Hagyomány és megújulás 1960–1970 között a katolikus liturgiában*, in Kovács Andrea (szerk.): *Hagyomány és megújulás*, 443.

ÖSSZEGZÉS

1948-ban a budapesti Zeneakadémián két egyházzene tanszak is működött, de mindkettőt megszüntették. A katolikust Bárdos Lajos, a protestánst Gárdonyi Zoltán vezette.⁶⁴ A rendszerváltással visszatértek ezek a képzések. Napjainkban a Gregorián Társaság is harmincadik évfordulóját ünnepli.⁶⁵ A templomi éneklés azzal próbál helytállni, hogy komolyan veszi az elődök munkáját és arra épít, ami már alapként megvolt.

Joseph Ratzinger mondja, hogy „lakhatatlanná lesz az a föld, ahol az emberek csupán önmagukban akarnak lakni. Nem emelkednek újabb építmények ott, ahol az emberek önmagukban és csupán maguknak akarnak építeni. Ahol azonban önös érdekeiket háttérbe szorítják, területüket és idejüket átengedik, ott létrejön a közösség háza... A dóm szépsége nem áll ellentétben a kereszt teológiájával, hanem annak gyümölcse... »Élő kövekből épült« – ha nem lett volna először az élő kő, nem állnának ezek a kövek sem itt.”⁶⁶

Ma eluralkodott a tanácstalanság, hogyan kell, miként lehet a hitnek kulturális kifejeződési formát öltenie. Az elszakadás a vallás táptalajáról a modern kultúra számára is következményekkel járt. Útvesztőbe kényszerült, és ez a zene területén különösen nyilvánvaló a művészet teljes elvilágiasodása révén. Ugyanakkor a zene mindenkor különböző szinteken létezett: a hétköznapi ember egyszerű, önmagához szóló igaz énekétől a legmagasabb fokú művészi megnyilatkozásig.

A zene két olyan világra hasadt, amelyeknek egymással semmi kapcsolata sincs: az egyik oldalon a tömegek zenéje, a másik oldalon pedig az értelmileg is megfogalmazott művészi, tudást is megkövetelő zene áll. Manapság joggal remélhetjük az egyház és a kultúra párbeszédét, de nem felejthetjük el, hogy ez a párbeszéd mindig kétoldalú: nem merülhet ki abban, hogy az egyház alárendeli magát a modern kultúrának. Az egyháznak is egy újfajta radikalizmussal kell szembesülnie a korunk által támasztott szükségletekkel, de úgy, hogy a kultúra is újból nyitottá válék kiengesztelődve a vallással, mert csupán abból meríthet életerőt.⁶⁷

⁶⁴ FEKETE Zsuzsa: Megtalálni, ami emel rajtunk, *Reformátusok Lapja* 36(2022/31), 2022. július 31., 9.

⁶⁵ HOROGSZEGI-LENHARDT, Erika: Háromévtized egy ezeréves ügy szolgálatában. Ünnepel a Gregorián Társaság, *Mértékadó*, 2022. október 16., 5–6.

⁶⁶ Ratzinger: *Új éneket az Úrnak*, 132.

⁶⁷ RATZINGER: *Új éneket az Úrnak – krisztusi és liturgia korunkban*, JEL kiadó, Budapest 2007, 134–135.

ABSTRACT

Mihály Krántz: Song and Creed

The whole Bible speaks of praising God with song and instruments. The 150 Psalms are a prominent expression of faith, and are still parts of the church's worship today. From the beginning, Christianity has been characterised by singing. The Apostle Paul specifically asks the early Christians: "Sing with gratitude in your hearts to God psalms, hymns and songs" (Col 3, 16). Singing itself is an exalted profession of faith, uniting both mind and heart. Throughout the centuries of church history, including the Reformation, faith has been expressed in a particular way through the artistic sounds of songs and music. Johann Sebastian Bach said, "The purpose of all music is to sing the glory of God". The precious Hungarian musical tradition is a common treasure of all churches, which is why Zoltán Kodály declared, "Music is a spiritual nourishment and cannot be replaced by anything else."

Keywords: hymn, psalms, spiritual creed, church music, church and culture